

Η χαμένη (;) λογοτεχνικότητα και οι μεταμορφώσεις του λογοτεχνικού συγκριτισμού*

1. Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

Οι σχέσεις λογοτεχνικότητας και λογοτεχνικού συγκριτισμού ποτέ δεν ήταν προφανείς, ακόμη λιγότερο σαφώς οριοθετημένες. Ουσιαστικά εντάσσονται στο πλέγμα των σχέσεων ανάμεσα στη θεωρία της λογοτεχνίας και τη συγκριτική φιλολογία, που από τα μέσα της δεκαετίας του '60 μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '70 υπήρξαν έντονες και παραγωγικές. Είναι η περίοδος κατά την οποία το αίτημα για μια επιστημονικότερη μελέτη της λογοτεχνίας αρχίζει να αφορά και ιδιαίτερους κλάδους της φιλολογίας, όπως η συγκριτική. Πριν δούμε περί τίνος ακριβώς πρόκειται, είναι, νομίζω, χρήσιμο να εξετάσουμε τα πράγματα από την αρχή.

Ήδη από την πρώτη περίοδο της εμφάνισης του λογοτεχνικού συγκριτισμού ως κλάδου της φιλολογικής επιστήμης, το αίτημα της γνώσης και αξιολόγησης της ετερότητας στη λογοτεχνική επικοινωνία είχε τεθεί. Η αναζήτηση κριτηρίων κατανόησης και ενσωμάτωσής της στις ιδιόμορφες συνθήκες κάθε εθνικής λογοτεχνίας και κουλτούρας είχε ως αποτέλεσμα την υπέρβαση των ορίων της φιλολογίας και την πρόταξη στόχων που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως σημεία μιας αισθητικής του λογοτεχνικού συγκριτισμού στην πιο πλατιά σύλληψή του, εκείνης που προοιωνιζόταν ο Γκαίτε στα 1827¹.

Μέσα σ' αυτό το θεωρητικό πλαίσιο θα μπορούσαμε να διακρίνουμε ορισμένα επίπεδα αποδοχής και ενσωμάτωσης της συγκριτικής μεθόδου στα όρια της φιλολογίας που σηματοδοτούν αντίστοιχες αλλαγές στην αντιμετώπιση του λογοτεχνικού φαινομένου.

Έτσι, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε το επίπεδο της ιστορικής γνώσης και αξιολόγησης της λογοτεχνίας και ειδικότερα τη συγκριτική διάστασή του, δηλαδή μια συγκριτική ιστορία της λογοτεχνίας, τρόπο και μέθοδο πληροφόρησης στην αρχή και αξιολογικό κριτήριο στη συνέ-

* Ανακοίνωση στη Β' ημερίδα που οργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας με θέμα «Σύγχρονες τάσεις της Συγκριτικής Γραμματολογίας», Αθήνα 18.10.1997. Το κείμενο αυτό αντλεί επιχειρήματα, ως ένα βαθμό, και από άλλες προγενέστερες δημοσιευμένες εργασίες μου.

χεια, για πολλές δεκαετίες, αρχής γενομένης από το κλασικό σύγγραμμα της Βαρώνης de Staël *Περί της Γερμανίας* (1814). Η γνώση της ετερότητας στη λογοτεχνική δημιουργία βασίζεται πρώτα πρώτα στις κάθε είδους πληροφορίες που αφορούν το κείμενο: στοιχεία βιογραφίας του συγγραφέα, αναφορές (περισσότερο ή λιγότερο πλήρεις) στο κοινωνικό-πολιτικό περιβάλλον. Έπειτα η διείσδυση στην άλλη λογοτεχνία: L.P. Betz, *Ο Heine στη Γαλλία* (1895). Η φροντίδα εδώ είναι περισσότερο ποσοτική-μηχανιστική: αριθμός μεταφράσεων, εκδόσεων, αντιτύπων, διασκευών κ.λπ. Γενικεύοντας, θα λέγαμε πως ολόκληρος ο περασμένος αιώνας, ο γενέθλιος του λογοτεχνικού συγκριτισμού, χρησιμοποιεί κριτήρια εμπειρικά τα οποία αναγορεύει σε ιστορική μέθοδο και μάλιστα συγκριτική. Γι' αυτό τον λόγο αναπτύσσονται συμπληρωματικές τάσεις, όπως εκείνη που θέλει τα εθνικά χαρακτηριστικά ενός λαού να γίνονται κριτήριο ερμηνείας του λογοτεχνικού κειμένου και μάλιστα των επιμέρους εκφραστικών ιδιαιτεροτήτων του².

Αναμφισβήτητα πρόκειται για μια μηχανιστική αντίληψη της ιστορίας που βασίζεται στη γεγονοτική πλευρά των φαινομένων, χωρίς να προσπαθεί να εκπονήσει ερμηνευτικά κλειδιά ούτε του λογοτεχνικού κειμένου αλλά ούτε και της ίδιας της ιστορίας της λογοτεχνίας.

Κατά συνέπεια, η σύγκριση αρχίζει και τελειώνει στην περιφέρεια του κειμένου, χώρος για τον οποίο οι παρεχόμενες πληροφορίες είναι πράγματι πολυάριθμες και λεπτομερείς.

Αυτός ο τρόπος αντιμετώπισης της λογοτεχνικής παραγωγής σε υπερεθνική κλίμακα προκάλεσε, εξαιτίας της μακρόχρονης πρακτικής του, την εντύπωση ότι η συγκριτική φιλολογία είναι μια διάδοχη κατάσταση του εγκυκλοπαιδισμού του 18ου αιώνα, αφού οι στόχοι και οι επιδιώξεις της εξαντλούνται στην ιστορική γνώση των κειμένων που ανήκουν σε διαφορετικές εθνικές λογοτεχνίες. Θα ήταν ίσως πρόωρο να αναζητήσει κανείς ένα αίτημα αισθητικής την εποχή εκείνη που να πηγάζει από την ανάγκη γνώσης της λογοτεχνικής ετερότητας. Έτσι, η κατάκτηση του χώρου, σε πλάτος κυρίως και λιγότερο σε βάθος, φαίνεται να είναι η κύρια επιδίωξη της νέας ειδικότητας: αλλά αυτή η συσσώρευση ιστορικών στοιχείων πάνω στις εθνικές λογοτεχνίες της δυτικής κυρίως Ευρώπης παρήγαγε ένα νέο τύπο σοφίας κι ένα νέο τύπο σοφού, βασική αρχή των οποίων υπήρξε η όραση των εθνικών λογοτεχνιών μέσα από το πρίσμα του κοσμοπολιτισμού.

Η αλλαγή προσανατολισμού που χαρακτήρισε τις φιλολογικές σπουδές στον 20ό αιώνα είχε ως συνέπεια την αντίστοιχη αναθεώρηση της στρατηγικής του λογοτεχνικού συγκριτισμού. Η έμφαση τώρα δίνεται όχι στο περίγραμμα του κειμένου αλλά στη λειτουργία της δομής του και στη μελέτη της κοινωνικής του εμβέλειας, τόσο σε συγχρονικό όσο και σε διαχρονικό επίπεδο.

Καίριο ρόλο σ' αυτή τη μεταβολή έπαιξαν οι διαρκώς εντεινόμενες από τη δεκαετία του '60 αναλυτικές και ερμηνευτικές τάσεις τόσο στη θεωρία όσο και στην κοινωνιολογία της λογοτεχνίας. Η φύση και η ερμηνεία του λογοτεχνικού κειμένου απασχολούν ήδη τη συγκριτική φιλολογία. Σημείο αναφοράς αυτού του ενδιαφέροντος αποτελεί η λογοτεχνικότητα, εννοούμενη ως συνισταμένη μιας γλωσσολογικής αντίληψης για το λογοτεχνικό κείμενο και μιας ειδικής πρακτικής για την ανάδειξη των σημασιών του.

2. Παρουσία και αιτήματα της λογοτεχνικότητας

Η έννοια της λογοτεχνικότητας χρησιμοποιείται για πρώτη φορά από τον Roman Jakobson, στα 1919 αρχικά, σε μια διάλεξή του που δημοσιεύθηκε το 1921. Η έννοια αυτή ωστόσο έγινε πολύ αργότερα γνωστή, όταν άρχισαν να δημοσιεύονται στη δυτική Ευρώπη οι πρώτες μελέτες-έρευνες πάνω στους ρώσους φορμαλιστές, όπως αυτή του Victor Erlich το 1955 στα αγγλικά και η περισσότερο γνωστή έκδοση του Tzvetan Todorov, *Théorie de la littérature - Textes des formalistes russes* (Paris, Seuil, 1965). Στο μεταξύ ο Jakobson εμπλούτισε την προβληματική του πάνω στη δομή του λογοτεχνικού κειμένου, εισάγοντας την έννοια της ποιητικής λειτουργίας. Οι δύο αυτές έννοιες είναι αλληλένδετες, αφού, όπως γράφει ο ίδιος στο «Υστερόγραφο» στα *Θέματα Ποιητικής*: «Η Ποιητική μπορεί να οριστεί ως η γλωσσολογική μελέτη της ποιητικής λειτουργίας μέσα στο πλαίσιο των λεκτικών μηνυμάτων γενικώς και μέσα στην ποίηση ειδικώς. [...] Η λογοτεχνικότητα, μ' άλλα λόγια ο μετασχηματισμός του λόγου σ' ένα ποιητικό έργο, και το σύστημα διαδικασιών που πραγματοποιούν αυτόν τον μετασχηματισμό, είναι το θέμα το οποίο ο γλωσσολόγος αναπτύσσει στην ανάλυση των ποιημάτων»³.

Σύμφωνα πάντα με τον Jakobson, η λογοτεχνικότητα προϋποθέτει ορισμένα δεδομένα, τα οποία υπερβαίνουν τα στενά όρια της δομής ενός συγκεκριμένου έργου. Αυτά θα μπορούσαν να συνοψισθούν ως εξής:

1. Η λογοτεχνία υπάρχει ως σύνολο λογοτεχνικών έργων που παρουσιάζουν κοινές ιδιότητες.
2. Η λογοτεχνικότητα είναι μία εσωτερική ιδιότητα του λογοτεχνικού κειμένου, του οποίου η ανάλυση πρέπει να επιτρέπει την ανάδειξή της.
3. Η λογοτεχνικότητα είναι μια γλωσσική ιδιότητα του λογοτεχνικού κειμένου και η μελέτη της ανήκει στη γλωσσολογία, ή ακριβέστερα στο τμήμα της γλωσσολογίας που είναι η ποιητική.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι η λογοτεχνικότητα παρουσιάζεται ως μια γλωσσική ιδιότητα που εκδηλώνεται σε μία λογοτεχνική μορφή. Η μελέτη της προϋποθέτει και επιβάλλει την προσέγγιση του

λογοτεχνικού έργου ως αυτοτελούς δομής κι όχι ως προβολής ψυχικών αναζητήσεων ή ως ντοκουμέντου μιας συγκεκριμένης εποχής.

Αυτή η ρήξη με μια ολόκληρη παράδοση μελέτης και αξιολόγησης του λογοτεχνικού έργου καθορίζει τις φιλολογικές σπουδές στον αιώνα μας και δίνει στην αυτόνομη πια ειδικότητα της θεωρίας της λογοτεχνίας μια νέα ώθηση κι ένα νέο περιεχόμενο. Αξίζει να σημειωθεί ότι από τα τέλη της δεκαετίας του '60 και κάτω από την επιρροή της δημοσίευσης του γνωστού βιβλίου *Κείμενα των ρώσων φορμαλιστών* (1965), συγκεκριμενοποιείται η σχέση γλωσσολογίας και φιλολογίας. Το 1968 οργανώνεται από το περιοδικό *Nouvelle Critique* συνέδριο με θέμα *Λογοτεχνία και γλωσσολογία*, ενώ το 12ο τεύχος του περιοδικού *Langages* της ίδιας χρονιάς έχει ακριβώς τον ίδιο τίτλο. Το πρώτο τεύχος του γνωστού σήμερα περιοδικού *Poétique* (στα 1970) διακηρύσσει ότι το περιοδικό «θέλει να είναι ένας τόπος μελέτης της λογοτεχνίας ως τέτοιας (κι όχι πια μέσα από τις εξωτερικές σχέσεις της ούτε μέσα από τη λειτουργία της ως τεκμηρίου εποχής)», ενώ ένα χρόνο νωρίτερα, στα 1969, το περιοδικό *Langue Française* επανακαθορίζει την *Υφολογία* με την έννοια «της γλωσσολογικής περιγραφής του λογοτεχνικού κειμένου»⁴.

Πρόκειται για τη φάση κατά την οποία η έννοια της λογοτεχνικότητας συνδέεται με την ευρύτερη κίνηση του λογοτεχνικού δομισμού και προβάλλει ως ένα αδήριτο ζητούμενο της ανάλυσης του λογοτεχνικού κειμένου. Η γλωσσολογική προέλευσή της προτάσσει και επιβάλλει ένα είδος θετικισμού στη διερεύνησή της, κάτι που αποτέλεσε μια άλλη διάσταση, εντελώς καινούργια για τις φιλολογικές σπουδές και την έρευνα εν γένει. Η συνέχεια είναι λίγο πολύ γνωστή και σήμερα μπορούμε να αποτιμήσουμε, ασφαλώς νομίζω, την προσφορά του δομισμού στη μελέτη και κατανόηση της λογοτεχνίας.

Εκείνο που ενδιαφέρει περισσότερο είναι να δούμε τις σχέσεις λογοτεχνικότητας και συγκριτικής φιλολογίας ή, καλύτερα, να διαπιστώσουμε με ποιον τρόπο αυτή η ειδικότητα καρπώνεται ένα μέρος αυτής της αλλαγής στην ανάλυση και ερμηνεία του λογοτεχνικού κειμένου.

Όπως είναι γνωστό, η λογοτεχνικότητα απαντά στην επίμαχη ερώτηση τι είναι λογοτεχνία και πώς διακρίνουμε ένα λογοτεχνικό έργο από ένα οποιοδήποτε άλλο κείμενο. Η απάντησή της προϋποθέτει μια επιστημονική αντίληψη για τη λογοτεχνία που ερχόταν (μέχρι εκείνη την εποχή) σε αντίθεση με τον ιστορισμό ή τον εμπειρισμό, που είχαν καθιερωθεί ως τρόποι προσέγγισης του λογοτεχνικού κειμένου. Η συγκριτική φιλολογία εντάσσεται προοδευτικά μέσα σ' αυτό το ερμηνευτικό πρόσταγμα. Ήδη στο εγχειρίδιο των Cl. Pichois - A.M. Rousseau, *La littérature comparée* (1967) υπάρχει ολόκληρο κεφάλαιο με τίτλο «Λογοτεχνικός δομισμός», στο οποίο οι συγγραφείς, υπακούοντας προφανώς στο πνεύμα της εποχής, ορίζουν ότι «Η μελέτη ενός αντικειμένου, λογοτε-

χνικού ή άλλου, αρχίζει από την αποσυναρμολόγηση των στοιχείων που το αποτελούν [...] εισερχόμενοι έπειτα περισσότερο στην τεχνική της κατασκευής, αντιμετωπίζουμε δομές: μορφές σύνθεσης (λυρικές, δραματικές, αφηγηματικές) ή μορφές έκφρασης (λεξιλόγιο, κλισέ, εικόνες, τόνος). Έρχονται έπειτα οι ατομικές κατηγορίες της λογοτεχνικής κατασκευής: με ποιον τρόπο, όχι με γραμμές ή με τόμους, αλλά με λέξεις, μπορούμε να αποδώσουμε τη φύση, την πραγματικότητα, ειδικά τον χώρο και τον χρόνο, τη βαθιά ζωή του εγώ, τη ζωή του άλλου. Θα τελειώσουμε με τις συλλογικές δομές και τους δεσμούς ανάμεσα στη λογοτεχνία και την κοινωνία»⁵. Οι συγγραφείς του εγχειριδίου διατυπώνουν επίσης τον όρο *δομική ανάλυση και κριτική της λογοτεχνίας* ως δείκτη της αλλαγής προσανατολισμού στις συγκριτικές σπουδές.

Αναμφίβολα οι απόψεις των Pichois - Rousseau απηχούν το ευρύτερο κίνημα του λογοτεχνικού δομισμού (ας θυμηθούμε πως το κλασικό έργο του A.J. Greimas *Sémantique structurale* εκδίδεται στα 1966), του οποίου αφετηρία αλλά και κινητήρια δύναμη σ' όλη τη διάρκεια της περιόδου της ακμής του υπήρξε η έννοια της λογοτεχνικότητας.

Στο μεταξύ και η διεθνής συγκριτολογία εισέρχεται προοδευτικά στην ίδια τροχιά: το 7ο συνέδριο της Διεθνούς Εταιρείας, το 1973, απασχολείται με θέματα λογοτεχνικής ανάλυσης και προβλήματα αξιολόγησης, ενώ στο επόμενο, του 1976, ένας ολόκληρος θεματικός άξονας είναι αφιερωμένος στις σχέσεις συγκριτικής φιλολογίας και θεωρίας της λογοτεχνίας, δίπλα σε παραδοσιακότερους που ασχολούνται με θέματα περιодολόγησης ή ιστορίας της λογοτεχνίας.

Από το 1978, χρονιά κατά την οποία μεταφράζονται στα γαλλικά τα δοκίμια που αποτέλεσαν τον τόμο *Για μια αισθητική της πρόσληψης* του γερμανού θεωρητικού H.R. Jauss, η γαλλική και διεθνής συγκριτολογία μετατοπίζει το ενδιαφέρον της προς τη μελέτη των συνθηκών πρόσληψης και της κοινωνικής εν γένει εμβέλειας του έργου, χωρίς ωστόσο να απεμπολεί τα μαθήματα του λογοτεχνικού δομισμού.

Έτσι, το 1983 οι P. Brunel, Cl. Pichois, A.M. Rousseau στο νέο εγχειρίδιο με τίτλο *Qu'est-ce que la littérature comparée* διευρύνουν ακόμη περισσότερο τον χώρο της θεωρίας της λογοτεχνίας και αναφέρονται εκτεταμένα στην έννοια της λογοτεχνικότητας, χρησιμοποιώντας τον ορισμό και την προβληματική του Jakobson.

Ερμηνεύουν μέσω αυτής ολόκληρη τη σύγχρονη θεωρία της λογοτεχνίας και ταυτόχρονα υπογραμμίζουν τους στενούς δεσμούς που οφείλει να έχει με τη συγκριτική φιλολογία. Η στιγμή αυτή είναι κορυφαία γιατί τεκμηριώνει οριστικά μια ολόκληρη ερευνητική στάση μέσα στην οποία συμπίπτουν οι στόχοι της συγκριτικής φιλολογίας και της θεωρίας της λογοτεχνίας.

Παρά ταύτα, η διαπίστωση αυτής της σύμπτωσης δεν αναλύεται σε

βάθος και δεν αναζητούνται κυρίως τα πραγματικά επιστημολογικά αίτια, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται σε ίση επιστημονική αξία με παλαιότερες ερευνητικές τάσεις της συγκριτικής, όπως λ.χ. αυτή των πηγών και επιδράσεων.

Αντίθετα, στο έργο του ρουμάνου θεωρητικού Adrian Marino *Συγκριτισμός και θεωρία της λογοτεχνίας* (1988) τεκμηριώνονται με συστηματικό τρόπο οι σχέσεις λογοτεχνικότητας και λογοτεχνικού συγκριτισμού και προβάλλονται ως ένα από τα διαρκή αιτήματα της συγκριτικής φιλολογίας. Ερευνώνται επίσης όλες οι παράμετροι αυτής της σχέσης και ειδικότερα οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία κι επεξεργασία μιας συγκριτικής Ποιητικής, ως αποτελέσματος ακριβώς αυτής της διαπλοκής. Με το έργο του Marino καθιερώνεται ένας πολύ γόνιμος προβληματισμός πάνω στα σύγχρονα αιτήματα της συγκριτικής και ταυτόχρονα αναλύονται με επαγωγικό τρόπο οι περισσότερες από τις ιδιαιτερότητες του κλάδου αυτού. Τεκμηριώνεται, για παράδειγμα, η σχέση γλώσσας και γραφής μέσα από μια συγκριτική πρακτική, αλλά κι ο ιστορισμός κι ο εμπειρισμός ως μέθοδοι προσέγγισης του λογοτεχνικού φαινομένου.

Αλλά η βασική προσφορά του Marino είναι η εισαγωγή της έννοιας *συγκριτική λογοτεχνικότητα*, η οποία συμπυκνώνει κατά τον καλύτερο τρόπο όλη τη θεωρητική επεξεργασία της θεωρίας της λογοτεχνίας που προηγήθηκε, αλλά και το «άνοιγμα» της έννοιας σε μια συγκριτική προοπτική, δηλαδή σε περισσότερες της μιας λογοτεχνίες⁶.

Οι σχέσεις λογοτεχνικότητας και συγκριτικής φιλολογίας δείχνουν αρκετά καθαρά, νομίζω, τις φάσεις μεταμόρφωσης του συγκριτισμού στον αιώνα μας. Εξέλιξη και πρόοδος, άραγε, ή επιστροφή σ' ένα παλαιότερο πλαίσιο θετικισμού; Όπως και να 'ναι, τα τελευταία χρόνια η συγκριτική φιλολογία προσανατολίζεται, κυρίως μέσω της αισθητικής της πρόσληψης, προς νέους επιστημονικούς χώρους. Υπό την ώθηση των επιστημών του ανθρώπου, υιοθετεί την ανάγκη μελέτης του λογοτεχνικού κειμένου ως πολιτισμικού γεγονότος, δίνοντας έτσι περισσότερο έμφαση στο περιεχόμενό του, εννοούμενου ως ενός συνόλου ετερόκλητων, εν πολλοίς, στοιχείων που αντανακλούν κοινωνικές πρακτικές ή πολιτισμικά γεγονότα ποικίλης εθνικής προέλευσης.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η έννοια της εθνικής λογοτεχνίας αμφισβητείται, ο εθνικός χαρακτήρας του κειμένου επίσης, καθώς και η στερεοτυπία της συμπεριφοράς των ηρώων ενός μυθιστορήματος λ.χ., ό,τι δηλαδή αποτέλεσε τη δόξα της συγκριτικής φιλολογίας στο παρελθόν βρίσκεται στις μέρες μας σε υποχώρηση. Εξάλλου, παριστάμεθα μάρτυρες της ανάδυσης νέων εθνικών λογοτεχνιών ανά τον κόσμο, προϊόν αναμφισβήτητων πρόσφατων γεωπολιτικών αλλαγών στην Ευρώπη, αλλά και σε άλλες ηπείρους. Αυτές οι αλληπάλληλες αναδιατάξεις,

αρκετά αντιφατικές σε πρώτη εξέταση, επιδρούν ασφαλώς και στον ερευνητικό προσανατολισμό της συγκριτικής φιλολογίας.

3. Υποβάθμιση λογοτεχνικότητας και περικειμενικός λόγος

Έτσι, τα τελευταία χρόνια διαπιστώνουμε μια συνεχή απομάκρυνση του λογοτεχνικού συγκριτισμού από τα αιτήματα που έμμεσα ή άμεσα υποδήλωνε η λογοτεχνικότητα και η ανεύρεσή της σε αριθμό κειμένων της διεθνούς λογοτεχνικής παραγωγής. Η πρόταξη της συγκρότησης μιας συγκριτικής Ποιητικής, αντίθετα, εμφανίζεται διεθνώς ως μια αναγκαιότητα για τις συγκριτικές σπουδές. Κι εδώ όμως υπάρχουν διαφορετικές εκτιμήσεις και αντιλήψεις σχετικά με το περιεχόμενό της, που δεν θα εξετάσουμε εδώ.

Η έλευση του μεταμοντερνισμού, τόσο ως χαρακτηρισμού μιας περιόδου, όσο και ως λογοτεχνικής ή καλλιτεχνικής πρακτικής, σε συνδυασμό με την ισχυρή παρουσία του αποδομισμού, έχουν μετατοπίσει αισθητά τους στόχους της συγκριτικής φιλολογίας. Η προμοδότηση εννοιών όπως η γραφή, η διαφορά, η ετερότητα από τη μια αναμφισβήτητα εμπλουτίζουν τη συγκριτολογική προβληματική, από την άλλη όμως δίνουν μεγαλύτερη σημασία σε εξωλογοτεχνικούς παράγοντες ή χρησιμοποιούν αυτούς για να ερμηνεύσουν το περιεχόμενο του έργου, καταργώντας ουσιαστικά τη διαλεκτική σχέση μορφής-περιεχομένου.

Αυτό έχει ως συνέπεια την πλήρη αναστροφή της πορείας εξέλιξης όχι μόνο των συγκριτολογικών αλλά και των ίδιων των φιλολογικών σπουδών. Ένας ειδοποιημένος μελετητής-παρατηρητής της εξέλιξης αυτής θα περίμενε εύλογα πως το τέλος το δομισμού θα συνοδευόταν από μια προσπάθεια συνθετικής αξιοποίησης όλων των θεωρητικών μοντέλων έρευνας που αναπτύχθηκαν στη διάρκεια του αιώνα μας και που κατευθύνθηκαν σε μεγάλο βαθμό από την έννοια της λογοτεχνικότητας. Έτσι θα παρέμεναν οι συγκριτικές και φιλολογικές, εν γένει, σπουδές «πιστές» στην ερευνητική γραμμή που θέλει να δώσει μια λίγο πολύ αξιόπιστη απάντηση στο ερώτημα γιατί μας αρέσει το τάδε ή το δείνα έργο.

Αντί γι' αυτό, αναζητούμε σήμερα στο λογοτεχνικό έργο τμήματα μιας κοινωνικής ή ψυχολογικής συμπεριφοράς που ενσωματώνονται στη γραφή του και τα ανάγουμε, χωρίς πάντα τα απαραίτητα θεωρητικά εφόδια και επιχειρήματα, χωρίς δηλαδή την ανάλυση των κειμενικών συνιστωσών του, σε παραδείγματα ετερότητας ή διαφοράς, συνήθως βασιζόμενοι σε αναφορές στην κοινωνική ή πολιτισμική ιστορία της χώρας ή της περιοχής από την οποία προέρχεται το κείμενο.

Ασφαλώς εδώ μπορεί κανείς εύκολα να αναγνωρίσει την κακή χρήση ορισμένων εννοιών που προέρχονται από τις επιστήμες του ανθρώπου, στις οποίες άλλωστε, ούτως ή άλλως, η συγκριτική φιλολογία είναι ενταγμένη.

Η μη θέσπιση κριτηρίων για την ανεύρεση της ή των σημασιών του έργου έχει οδηγήσει τις συγκριτικές σπουδές σ' ένα λόγο γύρω από το κείμενο αντίστοιχο με αυτό των αρχών ή των πρώτων δεκαετιών του αιώνα, όπου όμως η ισχυρή παρουσία του ιστορισμού μπορούσε να παίξει το ρόλο πηδαλίου στην εξέλιξη της έρευνας. Σήμερα βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα είδος εμπειρικού εκλεκτισμού που συνδυάζει στοιχεία φιλοσοφίας, ανθρωπολογίας ή εθνολογίας, όπου το λογοτεχνικό κείμενο γίνεται το πρόσχημα για την εξερεύνηση άλλων χώρων της κοινωνικής ή πολιτισμικής πραγματικότητας.

Μ' ένα λόγο, παριστάμεθα μάρτυρες μιας βαθμιαίας απώλειας της αυτονομίας του λογοτεχνικού έργου ή τουλάχιστον της πρόθεσης να διαβαστεί και να προσληφθεί ως τέτοιο. Αυτό οδηγεί σε μία αμφισβήτηση της ίδιας της κατάστασης του κειμένου και της κυριότερης ιδιότητάς του να δημιουργεί μια νέα πραγματικότητα.

Η συγκριτική φιλολογία υπήρξε πάντα ευαίσθητος δέκτης των θεωριών γύρω και πάνω στο λογοτεχνικό κείμενο. Η συμπόρευσή της με τη θεωρία της λογοτεχνίας της έδωσε τη δυνατότητα να προσαρμοστεί, με γόνιμο τρόπο, την οπτική της πάνω σε καίρια ζητήματα της παραγωγής και πρόσληψης του λογοτεχνικού έργου. Απ' την πλευρά της η συγκριτική φιλολογία έδωσε στη μελέτη και την έρευνα της λογοτεχνίας τη διεθνή διάσταση που αποτέλεσε, με τον καιρό, ένα από τα ακλόνητα τεκμήρια για την επιστημονικότερη προσέγγιση του λογοτεχνικού έργου.

Σήμερα διανύουμε μια περίοδο που έχει όλα τα χαρακτηριστικά των λεγόμενων μεταβατικών περιόδων: αμφισβήτηση των μεθόδων, αμφισβήτηση της αυτονομίας της λογοτεχνίας, σε συνδυασμό με την ανάδυση νέων πολιτιστικών πραγματικοτήτων, έκρηξη της επικοινωνιακότητας και ουσιαστική υποβάθμιση των εθνικών συνόρων. Επιπλέον, ανάπτυξη νέων μεθόδων και τεχνικών καλλιτεχνικής επικοινωνίας. Όλοι αυτοί οι παράγοντες αναμφισβήτητα συντελούν σε μία αναθεώρηση των στόχων και του ρόλου της συγκριτικής φιλολογίας τόσο στο εσωτερικό της ίδιας της φιλολογίας όσο και στο ευρύτερο πλαίσιο των επιστημών του ανθρώπου.

Το θέμα αυτό απασχόλησε πρόσφατα την Αμερικανική Εταιρεία Συγκριτικής Φιλολογίας (A.C.L.A.). Στον συλλογικό τόμο με τίτλο *Comparative Literature in the age of multiculturalism*, διατυπώνονται από έγκυρους συγκριτολόγους απόψεις οι οποίες αφορούν τόσο τη χρησιμότητα της ίδιας της έννοιας της σύγκρισης ως μεθοδολογικού μέσου για τις φιλολογικές έρευνες, όσο και το πραγματικό εννοιολογικό ιδεολογικό περιεχόμενό της. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, ο κορυφαίος συγκριτολόγος και θεωρητικός Jonathan Culler επαναθέτει το ζήτημα της ταυτότητας των συγκριτικών σπουδών σε μία εποχή όπου οι πολιτισμικές

σπουδές αναπτύσσονται με αφετηρία όχι μόνο το λογοτεχνικό κείμενο αλλά και άλλα χαρακτηριστικά διαφόρων πολιτισμικών παραδόσεων⁷. Η συγκριτική μέθοδος χάνει προοδευτικά την ευρωκεντρική προέλευσή της, που βασίζεται σε μια γνώση των εθνικών λογοτεχνιών ενός ενιαίου πολιτισμικού χώρου, και μετασχηματίζεται σε τόπο θεωρίας των πολιτισμικών φαινομένων. Η διαπίστωση του αμερικανού θεωρητικού αφορά την εκπαιδευτική διαδικασία, δηλαδή το αποτέλεσμα αυτής της μεταλλαγής που συντελείται τις τελευταίες δεκαετίες στις διεθνείς φιλολογικές σπουδές. Παρατηρείται δηλαδή το φαινόμενο τμήματα συγκριτικών σπουδών να ασχολούνται με άλλα γνωστικά αντικείμενα, πολιτισμικού περιεχομένου, και λιγότερο με την καθαυτό συγκριτική φιλολογία. Ο Culler, μπροστά στον κίνδυνο να ταυτιστούν οι συγκριτολογικές με τις πολιτισμικές σπουδές, προτείνει ν' αναπτυχθούν οι τελευταίες μέσα από τα τμήματα σπουδών που είναι αφιερωμένα στις εθνικές λογοτεχνίες, δηλαδή γερμανική, γαλλική κ.λπ., ώστε η συγκριτική φιλολογία να μπορέσει να παίξει τον ρόλο που της αρμόζει, επιβεβαιώνοντας την ταυτότητά της.

Οι απόψεις του Culler αντανακλούν τα ερωτηματικά που τίθενται σχετικά με την παρουσία και το μέλλον της συγκριτικής φιλολογίας μέσα στο ακαδημαϊκό πλαίσιο, σε μία εποχή ανακατατάξεων στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Η στροφή προς τις πολιτισμικές σπουδές που παρατηρείται διεθνώς δεν σημαίνει κατ' ανάγκην υποχώρηση της συγκριτικής φιλολογίας. Ας μην ξεχνάμε πως είναι αυτή η ειδικότητα που με την παρουσία της και τη διεθνώς θεσμοποιημένη δραστηριότητά της «άνοιξε» ουσιαστικά τα σύνορα ανάμεσα σε διαφορετικές πολιτισμικές παραδόσεις και συνέβαλε αποφασιστικά στην άρση της «καχυποψίας» ανάμεσά τους.

Αν σήμερα υπάρχει απομάκρυνση από το λογοτεχνικό κείμενο και την ειδική μελέτη του σε διεθνές επίπεδο, αυτό οφείλεται στη χρήση παραμέτρων που λειτουργούν έξω απ' αυτό, αλλά που καθορίζουν έμμεσα την παραγωγή του. Οι παράμετροι αυτές ενίοτε ανάγονται σε κριτήρια ή σε προϋποθέσεις ανάγνωσής του, με αποτέλεσμα να οδηγούμαστε σε μια εξωφιλολογική πρόσληψη και αξιολόγησή του. Δεν γνωρίζω πόσο επικίνδυνο είναι αυτό. Πιστεύω όμως πως πρόκειται για μια σαφώς μεταβατική εποχή όπου τα κριτήρια ξανασυζητούνται και αναπροσαρμόζονται.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο σημασίας διατυπώνει και τις απόψεις του στον ίδιο τόμο και ο επίσης κορυφαίος θεωρητικός Michael Riffaterre. Σύμφωνα μ' αυτόν, οι σχέσεις ανάμεσα στη συγκριτική φιλολογία και στις πολιτισμικές σπουδές δεν θα πρέπει να διακρίνονται για την αντίθεσή τους. Θα πρέπει να γίνει μια αναδιανομή των ρόλων τους και των στόχων τους ώστε να μη συγχέονται οι δυνατότητές τους. Ο Riffaterre

υποστηρίζει τη συμπληρωματικότητα των σχέσεων συγκριτικής φιλολογίας και πολιτισμικών σπουδών αφού έχει προηγηθεί οριοθέτηση και επαναπροσδιορισμός του χώρου τους⁸.

Ο προβληματισμός αυτός αποτελεί έκφραση μιας ανησυχίας που διαπερνά διεθνώς τη συγκριτολογική κοινότητα ως προς τις δυνατότητες του κλάδου ν' ανταποκριθεί στα νέα δεδομένα της εποχής, που ήδη έχουν αρχίσει να ισχύουν. Σε πολλές περιπτώσεις η καθαυτό συγκριτολογική έρευνα των κειμένων έχει υποκατασταθεί από έναν περιχειμενικό λόγο με αφορμή το ίδιο το κείμενο. Εδώ ο θεωρητικός λόγος καλύπτει, τις περισσότερες φορές, την αυστηρή συγκριτολογική έρευνα, με αποτέλεσμα να προτείνεται μια ερμηνεία που βασίζεται συνήθως σε υποκειμενικές εκτιμήσεις. Η αντίρρησή μου ασφαλώς δεν αφορά την ίδια τη θεωρία της λογοτεχνίας. Δεν πρέπει να ξεχνάμε πως η έρευνα της λογοτεχνικότητας τροφοδοτήθηκε σε μεγάλο βαθμό από αυτήν.

Αλλά το ζητούμενο είναι ακριβώς ο επαναπροσδιορισμός των κριτηρίων κάτω από το φως των νέων εξελίξεων των φιλολογικών σπουδών γενικότερα. Είναι η ανάγκη να επαναδιατυπωθούν τρόποι προσέγγισης και ερμηνείας του λογοτεχνικού κειμένου, συμπεριλαμβάνοντας την εμπειρία της ανάπτυξης των πολιτισμικών σπουδών. Αυτό φυσικά δεν είναι αποκλειστικό καθήκον ούτε της θεωρίας της λογοτεχνίας ούτε και της συγκριτικής φιλολογίας. Πράγματι, νομίζω πως θα 'ταν ένα μεγάλο επιστημονικό λάθος να απαιτούμε από την εξέλιξη της θεωρίας της λογοτεχνίας και της συγκριτικής φιλολογίας μια κανονιστικού τύπου συμπεριφορά. Πιστεύω πως δεν θα πρέπει ποτέ να ξεχνούμε πως η κριτική ή η ερμηνεία της λογοτεχνίας είναι μια πράξη εκ των υστέρων και γι' αυτό τον λόγο η ύπαρξή της προϋποθέτει αυτή του ίδιου του λογοτεχνικού κειμένου.

Μένει πάντα να διαπιστώσουμε αν οι χρησιμοποιούμενες μέθοδοι προσέγγισης του κειμένου βρίσκονται σε αναλογία με τις απαιτήσεις (ηθικές, αισθητικές, κοινωνικές) του δέκτη.

Αυτό όμως είναι ζήτημα που καθορίζεται κατά ένα μεγάλο μέρος από την ίδια τη λογοτεχνική παραγωγή, μια διαδικασία στην οποία ο κριτικός ή θεωρητικός λόγος συμμετέχει, σε περιορισμένη όμως κλίμακα.

Σημειώσεις

¹ Ο όρος *Weltliteratur*, κατά τον Goethe (Συνομιλίες με τον Eckermann, 31-1-1827), χρησιμοποιείται πρώτον για να δηλώσει τη διαφορά από την εθνική λογοτεχνία (πράξη

τολμηρή μέσα στο 19ο αιώνα), και δεύτερον για να υπογραμμίσει την ανάγκη ύπαρξης ενός κοινού προτύπου αυτής της παγκόσμιας λογοτεχνίας, που δεν θα είναι άλλο από

αυτό της αρχαίας ελληνικής τέχνης και ποίησης. Βλ. σχετικά Daniel-Henri Pageaux, *La littérature générale et comparée*, Παρίσι, A. Colin, 1994, σελ. 19.

² Προβ. J. Dumesnil, *Voyageurs français en Italie depuis le XVème s. jusqu' à nos jours*, Παρίσι, 1865, αλλά και την επιβίωση αυτής της τάσης στον αιώνα μας: Claude Pichois, *L'image de la Belgique dans les lettres françaises de 1830 à 1870*, Παρίσι, 1957.

³ Στο *Questions de Poétique*, Παρίσι, Seuil, 1973, σελ. 486.

⁴ Βλ. Thomas Aron, *Littérature et litté-*

rarité. Un essai de mise au point. Annales littéraires de l' Université de Besançon, Les Belles Lettres, Παρίσι, 1984, σελ. 10.

⁵ Παρίσι, A. Colin, σελ. 144.

⁶ Adrian Marino, *Comparatisme et théorie de la littérature*, Παρίσι, P.U.F. (Écritures), 1988, σελ. 291-295.

⁷ Βλ. *Comparative literature in the age of multiculturalism*, Edited by Charles Bernheimer, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1995, σελ. 117-121.

⁸ Στο ίδιο, σελ. 66-76.

Résumé

Z.I. SIAFLÉKIS: *La littérrarité perdue (?) et les transformations du comparatisme littéraire*

L'objet de cette étude est d'examiner la fonction de la littérrarité, en tant que postulat des études comparatistes. On observe que, durant le XXème siècle, cette notion a toujours été associée aux orientations théoriques de la discipline. Néanmoins, depuis environ quinze ans, elle cesse graduellement d'être au premier plan des études comparatistes, au profit d'autres objets de recherche, émergés entre temps, tels que les études culturelles.

Cette étude donc s'attache à appréhender les conditions dans lesquelles s'opère cette mutation, et à fournir quelques éléments d'interprétation du phénomène.

